

liyetçi liderlere anayasa metninin hazırlanmasında yardım etti. Ancak savaş sona erdikten kısa bir süre sonra açıkça Hollanda tarafında yer aldı ve 1948 yılı başlarında sömürge idaresinin denetimi altındaki bölgelerden gelen Cavalı aristokrat liderlerle birlikte oluşturdukları Federal Endonezya Komitesi'nin başkanlığına getirildi. Mart 1948'de Hollandalı üyelerle Hollanda destekli bölgelerden gelen Endonezyalı liderlerin oluşturduğu geçici federal hükümete eğitim, sanat ve ilimden sorumlu devlet bakanı olarak tayin edildi ve 1949'da Lahey'de düzenlenen Yuvarlak Masa Konferansı'nda Hollanda destekli bu hükümetin temsilciliğini yaptı. 27 Aralık 1949 tarihinde Endonezya Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanınca bakanlık görevi kendiliğinden sona erdi. Ancak Endonezyalı liderler akademik alandaki yetenek ve tecrübelerinden faydalanmak isteğiyle onu Cakarta'da yeni kurulan Endonezya Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'ne Arap ve İslâm Araştırmaları öğretim üyesi tayin ettiler. Bu görevi sırasında bazı yeni makalelerle Kenneth W. Morgan tarafından yayımlanan *Islam. The Straight Path: Islam Interpreted by Muslims* (New York 1958) adlı eserdeki "Islam in Indonesia" bölümünü (s. 375-402) kaleme aldı. İslâmiyet'in Endonezya'daki tarihine kısa bir giriş niteliği taşıyan bu çalışmasında İslâmiyet, ülkedeki kökleri, modern çağa kadar gelişmesi, geleneksel dinî eğitim, kelâm, sûfizm ve en sonunda da İslâmiyet'in Endonezya'daki bazı karakteristik özellikleri konu edilerek incelenmiştir. Hayatının sonlarına doğru bir süre Lembaga Bahasa dan Budaya'nın genel müdürlüğünü yapan Hüseyin Cayadiningrat 12 Kasım 1960 tarihinde Cakarta'da vefat etti.

Batı eğitim sistemi içerisinde ve Hollandalı şarkiyatçıların eğitiminde yetişmesine rağmen Hüseyin Cayadiningrat özel hayatında samimi bir müslüman olarak kalmış ve bu durum kendisine dindaşlarının güvenini kazandırmıştır. Dürüst davranışları dolayısıyla daima hem Endonezyalılar'dan hem de Hollandalılar'dan saygı gördü. Onun hakkında belirtilmesi gereken hususlardan biri, eşit imkân ve fırsatlarda bir Endonezyalı'nın Hollandalılar'la aynı başarıyı gösterebileceğini ortaya koymasıdır.

Hüseyin Cayadiningrat'ın yukarıda zikredilen eserlerinin dışında dil, edebiyat ve tarih alanlarında kaleme aldığı diğer çalışmalarının en önemlileri şunlardır: *De Mohammedaansche Wet en het*

Geestesleven der Indonesische Mohammedanen (Weltevreden 1925, Yüksek Hukuk Okulu'nun ilk kuruluş yıl dönümünde verdiği konferansın gözden geçirilmiş baskısıdır); *De Magische Achtergrond van de Maleische Pantoen* (Weltevreden 1933; aynı okulun dokuzuncu kuruluş yıldönümü münasebetiyle verdiği konferans metnine dayanmaktadır); *Apa Artinya Islam* (Jakarta 1954, 4 Şubat 1954 tarihinde Endonezya Üniversitesi'nin dördüncü kuruluş yıldönümü münasebetiyle verdiği konferansın metnidir); "Local Tradition and the Study of Indonesian History" (*An Introduction to Indonesian Historiography*, Ithaca, N.Y. 1965, s. 74-85, Endonezya tarih yazıcılığı hakkındadır; eserlerinin geniş bir listesi için bk. Boland-Farjon, s. 80-81).

BİBLİYOGRAFYA :

H. J. Benda, *The Crescent and the Rising Sun: Indonesian Islam under the Japanese Occupation 1942-1945*, The Hague 1958, s. 126, 136, 166; R. van Niel, *The Emergence of the Modern Indonesian Elite*, The Hague 1960, s. 47, 260; B. J. Boland - I. Farjon, *Islam in Indonesia: A Bibliographical Survey*, Dordrecht 1983, s. 32-33, 80-81; H. A. Suminto, *Politik Islam Hindia Belanda*, Jakarta 1985, s. 152-154; İsmail Hakkı Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, Ankara 1995, s. 55, 74, 204; G. F. Pijper, "Professor Dr. Pangeran Ario Hoessein Djadiningrat, 8 December 1886- 12 November 1960", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, sy. 117, Gravenhage 1961, s. 401-409; a.mlf., "Hoessein Djadiningrat", *El² Suppl.* (Ing.), s. 374-375; "Djadiningrat", *Ensiklopedi Indonesia*, Jakarta 1980, II, 841-842.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

HÜSEYİN el-CİSR

(حسين الجسر)

Hüseyin b. Muhammed b. Mustafâ
el-Cisr et-Tarâbulusî
(1845-1909)

Suriyeli din âlimi.

23 Ramazan 1261'de (25 Eylül 1845) Trablusşam'da doğdu. Aslen Dimyatlı olan ve soyunun Ahmed er-Rifâî vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaştığı söylenen baba tarafının 1760'lı yıllarda Trablus'a göç ettiği tahmin edilmektedir. Ezher'de okuyup çeşitli tarikatlara intisap ettikten sonra Halvetiyye'de karar kılan babası Muhammed el-Cisr Osmanlı Devleti'ne baş kaldıran Mısır valisine karşı çıkanlara katıldı; ancak başarılı olamayınca önce Kıbrıs'a, oradan da 1838 yılında İstanbul'a gitti. Bir yıl sonra da evlendi. Henüz bir yaşını doldurmadan babasını ve on yaşında iken

annesini kaybeden Hüseyin tahsiline amcası Şeyh Mustafa el-Cisr'in himayesinde devam etti. On sekiz yaşına kadar Trablus'ta dinî ilimler okudu. Daha sonra Beyrut'a geçti ve şehrin müftüsü Muhammed et-Trablusî'nin yanında kaldı, onun teşvikiyle felsefe ve teknik bilimlerle ilgilendi. Amcasının isteği üzerine 1862 yılında Ezher'e girdi. Buradaki hocaları içinde onu en çok etkileyen Hüseyin el-Mersaffi olmuştur. İbn Haldûn'un tesirinde kalan Mersaffi dünyaya açılma, çağdaş ilimleri ve Batı dillerini öğrenme, dinden uzak âdet ve gelenekleri daha yumuşak bir üslûpla eleştirme, Arap dili ve edebiyatına önem verme gibi hususlarda Hüseyin el-Cisr'e önderlik yapmıştır. Daha çok akli ve tabii ilimlere ilgi duyan, siyasî ve ilmî neşriyatı yakından takip eden bir talebe olarak dikkat çeken Cisr, Ezher'de bulunduğu süre içinde dinî ilimlerle meşgul olanların mutlaka tabii ve akli ilimleri de öğrenmelerinin gerektiğini ısrarla savundu. Ezher'de uzun süre kalmayı planlarken amcasının hastalığı sebebiyle 1867 yılında Trablusşam'a dönmek zorunda kaldı, birkaç hafta sonra da amcası vefat etti. Ailenin geçimi kendi üzerine kalınca yeniden Ezher'e dönemedi. Halvetî şeyhi olan babası ve amcasının yürüttüğü tarikat hizmetlerini üstlenerek memleketinde eğitim öğretim ve eser yazmakla meşgul oldu.

Hüseyin el-Cisr Batı'nın kalkınmasının temelinde eğitimin yattığına inanıyor, bunun için de Batı'dakine benzer sanat ve meslek okulları açılmasının gerektiğini savunuyor, kadın ve çocukların eğitimine özel bir önem veriyordu. Bu sebeple *Cerîdetü Tarâbulus*'un ilk sayısını eğitim konusuna ayırdı. Yeni tip eğitimin dinî ilimlerle müsbet ilimleri bir arada veren kurumlar şeklinde düzenlenmesi gerektiğini ileri süren Hüseyin el-Cisr, II. Abdülhamid devrinde bu düşüncelerini gerçekleştirecek ortamı bulunca Midhat Paşa ve Hamdi Paşa gibi Osmanlı aydınlarının ve çevresindeki bazı zenginlerin de desteğiyle Ocak 1879'da Trablus'ta el-Medresetü'l-vataniyye'yi açtı. Bizzat müdürlük görevini üstlendiği ve programında Arap dili ve edebiyatının yanı sıra temel İslâm ilimleri, coğrafya, mantık, matematik, Osmanlı kanunları, Türkçe ve Fransızca gibi derslerin de yer aldığı bu medrese Trablusşam'da dinî ve modern ilimlerin bir arada okutulduğu ilk İslâmî mektep olmuştur. Reşid Rızâ, Abdülkâdir el-Mağribî, Saîd Kirâmî, Kâmil el-Mikâtî, Abdülkerîm Uveyda gibi birçok ünlü kişi bu-

rada ders görmüştür. Ancak medrese Mart 1882'de kapanmış ve bu durum bazı kişilerin kıskançlığı, dinî okullarda okuyanlara tanınan askerlik muafiyetinin bu medrese mezunlarına verilmemesi, açılışa medreseye destek olan bazı aydınların daha sonra takibata uğraması ve medresenin de onları desteklemesi gibi farklı gerekçelerle açıklanmıştır. Hüseyin el-Cisr, bundan sonra Cem'iyetü'l-makâsîdî'l-hayriyye tarafından Beyrut'ta açılan el-Medresetü's-sultâniyye'nin müdürlüğüne getirildi; burada Muhammed Abduh, İbrâhîm el-Ahdeb, Ahmed Abbas el-Ezherî gibi dönemin meşhur âlimleriyle beraber çalıştı. Beyrut'ta bir yıl kaldıktan sonra bazı sihhî sebeplerle Trablusşam'a dönmek zorunda kaldı. Burada el-Medresetü'r-Recebiyye yanında el-Mansûriyyü'l-kebîr ve Taynal camilerinde on yıl süreyle ders vermeye devam etti. Fikrî açıdan olgunlaşma devri kabul edilen bu süre içinde *Nüzhetü'l-fikr* ve *er-Risâletü'l-Hamidiyye* adlı eserlerini yayımladı. Bunun üzerine II. Abdülhamid tarafından saray hocalığına tayin edilince İstanbul'a gitti. İstanbul'da birkaç ay kaldıktan sonra bazı sağlık problemlerini öne sürerek padişah-tan izin alıp Trablusşam'a döndü. Reşid Rızâ, onun İstanbul'dan ayrılışına dinî konulardaki düşüncelerini rahatlıkla ifade edememesinin sebep olduğunu ileri sürmektedir (*Tefsîrû'l-menâr*, XXI, 162). Ancak bir gazete çıkarmak için II. Abdülhamid'den destek aldığına göre bu tahminin isabetli olmadığı söylenebilir. Hüseyin el-Cisr'in, bir tarikat şeyhi ve bir eğitimci olduğu halde İstanbul'da bu hizmetleri gereği gibi ifa edemediği kanaatinin kendisini bu karara sevk etmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Trablusşam'a döndükten sonra Muhammed Kâmil el-Buhayre ile birlikte *Cerîdetü'r-Râbulus* adlı neşriini yürüten Hüseyin el-Cisr 13 Receb 1327'de (31 Temmuz 1909) bu şehirde vefat etti.

Müslümanların iktisat, siyaset, düşünce ve ilim-din ilişkisi gibi çeşitli alanlarda Batı ile daha önce benzeri bulunmayan bir şekilde karşı karşıya geldikleri bir dönemde yaşayan Hüseyin el-Cisr, şarkiyatçıların tenkitlerine karşı İslâm inancını savunmak için Batı düşüncesiyle ilgilenmiş, bu dönemde müslümanların kendi şahsiyetlerini koruyarak varlıklarını sürdürmeleri için gayret sarfetmiştir. Onun gayretlerinin temelinde mevcudu muhafaza etme, güçlendirme ve geliştirme düşüncesi yatmaktadır. Cisr'in yaşadığı dönemde müslümanların içine düştükleri tehli-

kenin çok yönlü olduğunu görmeleri ve ondan kurtulma çarelerini aramaları gerekiyordu. Bundan dolayı Cisr hem dini hem de olup bitenleri bir bütün olarak ele almaktadır. Onun düşüncesinde yeni bir unsur yoksa da eskiden mevcut olan veya sınırlı bir alanda varlığını sürdüren bazı temelli unsurlara canlılık getirdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda Hüseyin el-Cisr bir ıslahçıdır. Ancak bu yöndeki gayretlerini mevcut olana karşı bir tavır şeklinde değil onu güçlendirme şeklinde ortaya koymuştur.

Hüseyin el-Cisr, ictihadın önemini benimsemekle birlikte müslümanlarda bir şahsiyet kaybına sebebiyet vereceği kaygısı ile ictihad kapısının açılmasını kabul etmemiştir. Fakat onun ictihad dediği şeyin insanî faaliyet alanlarının bütününe kapsamadığı açıktır, zira kendisi bazı konularda ictihad denilebilecek tasarruflarda bulunmuştur. Öte yandan eğitim alanında yaptığı faaliyetler ve müfredat programı değişiklikleri de bu doğrultuda anlaşılabilecek teşebbüslerdir. Hüseyin el-Cisr'in düşünce sisteminde eğitimden sonra yer alan "mevcudu muhafaza" ilkesi daha çok siyaset ve iktisatla ilgili görüşlerinde ortaya çıkar. Cisr çok sağlam bir Osmanlı Devleti savunucusudur. Ona göre mevcut olan değerler arasında korunması gereken en önemli şey, hilâfeti de uhdesinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğüdür.

Eserlerinde Osmanlı Devleti ve özellikle II. Abdülhamid hakkında devamlı şekilde olumlu ifadeler kullanan Hüseyin el-Cisr padişahın hizmetlerinin önem ve büyüklüğünü belirtmiş, bazı eserlerini ona ithaf etmiş, Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh, Edîb İshak, Tunuslu Hayreddin Paşa ve Mustafa Kâmil'in de içinde bulunduğu dönemin diğer bazı aydınları gibi yabancılara karşı II. Abdülhamid'in siyasetini desteklemeyi bir görev kabul etmiştir. Cisr'in siyasî projelerinden biri de Hicaz bölgesinde İslâmî hayatın ıslahı, buranın yönetiminin diğer Osmanlı vilâyetleri gibi düzene sokulması ve kabilelerin İslâm medeniyetine uyum sağlayacak bir seviyeye getirilmesidir (*er-Risâletü'l-Hamidiyye* [nşr. Muhammed el-Mu'tasım - Billâh el-Bağdâdî], s. 12).

Hüseyin el-Cisr Hz. Peygamber döneminin "saadet asrı" olduğu anlayışına sınıksı bağlıdır. Ancak bu dönemle nasıl bir alâka kurulabileceği sorusuna verdiği cevap oldukça önemlidir. Cisr, kendi zamanını dikkate alarak Asr-ı saâdet'e bakmayı ve bu bakışın sağladığı imkânla zama-

nının meselelerine çözüm getirmeyi ön görmektedir. Onunla Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ gibi ıslahatçılar arasındaki temel fark usule dairdir. Bu usul, içinde yaşanan dünyayı dikkate alarak geçmişte doğruluğu kanıtlanmış ve halen geçerliliğini sürdüren değerleri korumak, geçerliliğini yitirmiş olan değerlere de yenisinden geçerlilik kazandırmaktır. Bu noktadan hareketle ilmî çalışmalarında meselelerin daha çok akfî boyutunu irdeleyen Cisr, dinî konuların müsbet bilimlerle uyumlu olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim'in ilmî gelişmeler ışığında yeniden yorumlanması gerektiğini söyler. Sünnetin önemini de vurgulayan Cisr hadislerle güvensizlik telkin eden bütün görüşleri reddeder (*a.g.e.* [nşr. Hâlid Ziyâde], s. 441-446). İtikad ve amel alanlarındaki hükümlerin ya keskin bilgi ifade eden mütevâtir nassa veya ona yakın bilgi ortaya koyan meşhur sünnete dayandığını, bu yolla sabit olan hususları kabul etme mecburiyeti bulunduğunu, bunun dışında kalanları ise onaylama zorunluluğu olmadığını kaydeder. Hüseyin el-Cisr, insanlarda iyi ve doğru olanı kavrayıp ona uyum sağlama gibi fitrî bir temayülün bulunduğu gerçeğinden hareket ederek Asr-ı saâdet'in temsil metoduyla yeniden inşa edilebileceğini savunur. İnsanların hepsinde bulunan bu temayül sadece sınırlı bir azınlıkta iktidar ve dünya menfaati hırsı ile bastırılmakta, bu şekilde dinî gerçeklere bile bile karşı çıkmaktadır. Gerçek küfür kavramı da bunlar için kullanılmalıdır. Hüseyin el-Cisr'de Asr-ı saâdet fikri, bir anlamda insanlığın kıyamete kadar karşılaşacağı meselelerin çok yoğun biçimde yaşandığı, dolayısıyla gereği gibi incelendiğinde bütün dönemlere ışık tutacak bir "insanî tecrübe"yi ifade ettiği gibi bu tecrübeyi sadece tarih içinde cereyan eden tesadüfî olaylar dizisi olarak değil kendi başına küllî olan bir değerler sisteminin belirli tarihî şartlar altında tezahürü olarak görmek anlamına gelmektedir. Ancak Asr-ı saâdet sadece o dönemde olup bitenin nakledilmesiyle anlaşılamaz; onu anlamak için bugün ile o dönem arasında bir alâka kurmak gerekir.

Hüseyin el-Cisr'in önem verdiği konulardan biri de ilmî bir görünüş altında ortaya çıkıp yaygınlaşma istidadı gösteren maddeciliktir. Onun döneminde materyalizm, bilim adına belirli bir iktidar ve çıkar grubunun amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığı bir vasıta konumunda bulunuyordu. Asıl mesele materyalizm aklı-

minin bu yönünü açığa çıkarmak, böylece ilmin kötüye kullanılmasını engellemektir. Cisir'e göre pozitif bilimin kötüye kullanılmasının en yaygın örneğini evrim teorisi oluşturmaktadır. Bundan dolayı söz konusu teoriyi eleştirerek çürütmeye çalışmıştır. İslâm akaidinin bütün esaslarının aklın kabul edebileceği bir nitelik taşıdığını, tabiat kanunlarına aykırı olarak gerçekleşen mucizenin de aklın mümkün olduğunu kaydeden Cisir, hissi mucizelerin kavranabildikleri ölçüde benimsemesi gerektiğini belirtmekte, bunun dışında kalan mucizelerin ise te'vil edilebileceğini düşünmektedir (a.g.e., s. 51). Ancak kendisi Halvetî kimliğiyle yazdığı zaman bu ilkeyi muhafaza edemektedir. Nitekim *Nüzhetü'l-fikr*'de kâinatın kutub, eimme, evtâd ve abdal tarafından idare edildiğini, bunlardan birinin bulunmaması halinde âlemin nizamının bozulacağını ileri sürmüştür. Aynı şekilde evliyanın kerâmetinin öldükten sonra da devam ettiğini savunmuştur (Fehmî Ced'an, s. 216-217). Öğrencilerinden Abdülkâdir el-Mağribî, dinî konulardaki bu tür yaklaşımını dikkate alarak hocasını, "hayatının büyük kısmını katî bir muhafazakâr olarak geçiren çok dikkatli bir din islahatçısı" şeklinde tanıtmıştır.

Bazı eserlerinin kendisi henüz hayatta iken Türkçe'ye çevrilmesi ve bunlardan alıntılarının yapılmış olması (meselâ bk. Said Nursî, *Mektûbât*, s. 149, 193; a.mlf., *Muhâkemât*, s. 50; a.mlf., *Sözler*, s. 539), çıkardığı derginin İstanbul, Kalkûta gibi merkezlerde okunması, Cisir'in şöhret ve etkisinin Suriye dışına da taşıdığını göstermektedir. Trablusşam müftüsü Abdülganî el-Fârûkî, Hüseyin el-Cisir'in *er-Risâletü'l-Hamîdiyye*'sine yazdığı takrizde, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili çeşitli eserleri yanında 13.000 beyti aşan bir şiir külliyyatına sahip olması sebebiyle onu döneminin Nâbîga'sı olarak nitelemektedir.

Hüseyin el-Cisir şöhretten hoşlanmayan bir mizaca sahip olduğundan kendisine teklif edilen birçok görevi kabul etmemiştir. İstanbul'da karşılaştığı Efgânî kendisi için "zamanın Eş'ârîsi" demiştir. Muhammed Abduh da ona saygı göstermekle beraber pasif olduğunu belirtmiş, öğrencisi Reşîd Rızâ ise bazı konularda kendisine muhalefet etmiş olup bunların başında tasavvufa olan bağlılığı gelmektedir.

Eserleri. Hüseyin el-Cisir birçok eser kaleme almıştır. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî bunların sayısının kırk yediye ulaştığını söylemektedir. 1. *er-Risâletü'l-Hamîdiyye fi hakîkatî'd-diyâ-*

neti'l-İslâmiyye ve hakîkiyyeti's-şerî'ati'l-Muhammedîyye. Isaac Taylor'ın İslâm akaidiyle hristiyan inançları arasında temel noktalarda fark bulunmadığını ileri süren bazı yazılar yazması, diğer bir İngiliz bilim adamının da İslâm dinini öğretmek üzere Arapça bir gazete neşretmeye başlaması üzerine İslâm'ın inanç ve ibadet esasları, bazı önemli kuralları hususunda insanları aydınlatmak, İslâmî hakikatlerle ilmi gerçekler arasında herhangi bir uyumsuzluk bulunmadığını göstermek ve Avrupalıların İslâm aleyhinde ileri sürdükleri bu tür iddialara cevap vermek amacıyla kaleme alınmıştır. II. Abdülhamid bu eserden dolayı Hüseyin el-Cisir'i ödüllendirmiştir. Çeşitli baskıları yapılan *er-Risâletü'l-Hamîdiyye*'nin (Beyrut 1306; Kahire 1322; Dimaşk 1352), Hâlid Ziyâde (Trablus 1352) ve Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî (Trablus 1998) tarafından gerçekleştirilen tahkikli neşirleri de bulunmaktadır. Eser Manastırlı İsmâil Hakkı tarafından Türkçe'ye çevrilerek önce *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş, daha sonra *Terce-me-i Risâle-i Hamîdiyye* adıyla yayımlanmıştır (I-IV, İstanbul 1308, 1329). Tercümenin son cildi mütercimmin esere yaptığı bazı eklemelerden oluşan bir zeyil mahiyetindedir. Söz konusu tercüme ve zeyil Ahmet Gül tarafından sadeleştirilerek *Risâle-i Hamîdiyye, İtikat ve İbadetlerimizin Hikmet ve Faydaları* adıyla neşredilmiştir (İstanbul 1973, 1980). 2. *el-Huşûnü'l-Hamîdiyye* li-muhâfazati'l-'akâ'id-i'l-İslâmiyye*. İslâm akaidini aklî delillerle ispat etmek ve inkârcıların şüphelerini gidermek için yeni ilmî kelâm metoduyla kaleme alınan eserin Kahire'de gerçekleştirilen biri tarihsiz üç baskısı yanında (1323, 1375/1955) Mustafa Zihni Efendi tarafından *Savâbü'l-kelâm fi akâidi'l-İslâm* (İstanbul 1327), Saruhanlı Kemâleddinzâde Muhammed Nûrullah Efendi tarafından *el-İnâyâtü'r-rabbâniyye fi tercemeti Kitâbi'l-Husûn li-muhâfazati'l-'akâidi'l-İslâmiyye* (Kahire 1328) adıyla yapılmış iki Türkçe tercümesi bulunmaktadır. 3. *Hedîyyetü'l-elbâb fi cevâhiri'l-âdâb* (Trablusşam, ts. [el-Matbaatü'l-Meymenîyye]). Müellifin ahlâk ve terbiyeye dair çeşitli şiirlerinden oluşan bir eserdir. 4. *Zinetü'l-maşûne* (bs. yeri yok, 1324). Bazı kaynaklarda *Terbiyetü'l-maşûne* adıyla geçmekte olup kadınların eğitim öğretiminin ve bir meslek sahibi olmalarının önemine dair on üç sayfadan oluşan manzum bir eserdir. 5. *İlmü terbiyeti'l-etfâl ve sa'ade-*

ti'n-nisâ' ve'r-ricâl. Daha çok hocası Hüseyin el-Mersafî'den etkilenerek ortaya koyduğu eğitime dair görüşlerinin *Cerîdetü Tarâbulus*'ta yayımlandıktan sonra kitap haline getirilmiş şeklidir (Zekî Mucâhid, II, 104). 6. *Riyâzü Tarâbulusi's-Şâm* (Trablusşam 1311). *Cerîdetü Tarâbulus*'ta yayımlanan ilmî, edebî ve içtimâî mahiyetteki makalelerden oluşan on ciltlik bir külliyyattır. 7. *Sîretü mühezzi-bi'd-dîn*. Müellif, *Cerîdetü Tarâbulus*'ta tefrika edilen bazı makalelerinden oluşan bu eserinde yaşadığı devrin bazı yaygın âdetlerini eleştirmektedir (C. Zeydân, IV, 590). 8. *Nüzhetü'l-fikr fi (menâkıbi) tercemeti's-Şeyh Muhammed el-Cisir* (Beyrut 1306). Müellifin babası ve şeyhi Muhammed el-Cisir'in hayatını ve Halvetî tarikatına bağlılığını konu edinmektedir. 9. *el-İşrââtü'l-laîfe*. Namazın faziletleri hakkında olan bu eserin 29 Safer 1309'da (3 Ekim 1891) bitirildiği kaydedilmektedir. Müellif, risâlenin sonuna II. Abdülhamid'i öven otuz üç beyitlik bir kasidesini eklemiştir. Her biri cennetin sekiz kapısına işaret olmak üzere sekiz bölüm halinde düzenlenen on varaklık risâlenin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 4854). 10. *Şehâdet-i Tevâtürî* (İÜ Ktp., TY, nr. 9386). Hâkim ve kadıların farklı uygulamalarını öyleyip ortak hareket etmelerini sağlamak amacıyla kaleme alınan bir risâledir. Müellifin bu eseri Seyyid Muhammed Nûrî ile birlikte Türkçe olarak telif ettiği anlaşılmaktadır. 11. *Zahîretü'l-me'âd fi fe-zâ'ili'l-cihâd*. Müellif hattıyla bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 4788). 12. *el-Kevâkibü'd-dürriyye fi'l-fünûni'l-edebîyye*. Müellifin beyân, bedî', inşâ, meânî gibi belâgat ilmine dair çeşitli yazılarından oluşan bir eserdir (a.g.e., IV, 590).

Zekî Muhammed Mucâhid ve Muhammed el-Mu'tasım-Billâh müellifin bunlardan başka *el-'Ulûmü'l-hikemiyye fi nazari's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, *el-Bedrü'ttemâm fi mevlidi seyyidi'l-enâm*, *et-Tevfîr ve'l-iktisâd*, *Hikmetü's-şîr*, *İşârâtü't-tâ'a fi salâti'l-cemâ'a*, *Te'addü'dü'z-zevcât*, *el-Edebiyyât*, *Kelimât lugaviyye*, *Muhtârâtü Tarâbulus* adlı eserlerinin de basıldığını kaydetmektedirler (el-'A'lâmü's-şarkîyye, II, 104). Hüseyin el-Cisir'in ayrıca *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve 'ademü iktibâsihi şey'en mine't-Tevrât ve'l-İncil*, *el-'Akîdetü'l-İslâmiyye ve'l-'akîdetü'n-Naşrâniyye*, *İşmetü'l-enbiyâ*, *Benâtü'l-efkâr fi keşfi hakîkatî'l-kimiyâ* ve *meşâriki'l-envâr*, *ez-*

Zehâ'ir fi'l-felsefeti'l-İslâmiyye, Hadîce ve Beşîne, Risâle fi şadâkati'l-fitr, Risâle fi âdâbi'l-bahş ve'l-münâzara, Mecmû'a fi huṭabi'l-cum'a, Mecmû'a mine'ş-şî'r adlı henüz basılmamış bazı eserleri de bulunmaktadır (Zekî Mucâhid, II, 104-105).

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin el-Cisr, *Riyâzû Tarâbulusi's-Şâm* (nşr. M. Kâmil el-Buhayre), Trablusşam 1311, I, 19-26, 29, 40, 48, 56, 65, 79, 105, 117, 125, 130; a.mlf., *er-Risâletü'l-Hamidiyye* (nşr. Hâlid Ziyâde), Trablus 1352, neşreden in mukaddimesi, s. 8-32, ayrıca bk. s. 51, 441-446; a.e. (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Trablus 1998, s. 5-14; a.e. (trc. İsmail Hakkı, s. nşr. Ahmet Gül), İstanbul 1989, s. 230-237, 246, 255-265; a.mlf., *el-Huşûnû'l-Hamidiyye*, Kahire 1375/1955, tür.yer.; Mustafa Zihni, *Savâbü'l-kelâm fi akâidi'l-İslâm*, İstanbul 1327, s. 2-11; Reşîd Rızâ, *Tefsrû'l-menâr*, XII, 560; XXI, 160-163; Serkîs, *Mu'cem*, I, 798; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 776-777; III, 321; *İzâhu'l-mek-nûn*, I, 563; Zirikî, *el-A'âm*, I, 283; VII, 321-322; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 58-59; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 217; a.mlf., *Mu'cemü müşannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1406/1986, s. 168; Zekî Mucâhid, *el-A'lâmü's-sarkıyye*, Kahire 1963, II, 103-105; M. Abdülcevâd el-Kayâtî, *Nefhatü'l-beşşâm fi riḥleti's-Şâm*, Beyrut 1981, s. 73-76; C. Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luḡati'l-Arabiyye*, Beyrut 1983, IV, 589-590; Fethî Yeken, *el-Mevsû'atü'l-harekiyye*, Amman 1983, I, 74-75; A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*, Cambridge 1984, s. 223-224; Abdullah Habîb Nevfel, *Terâcimü 'ulemâ'i Tarâbulusi ve üde-bâ'iḥâ*, Trablus 1984, s. 167-172; Ali el-Muhâfiz, *el-İtticâhâtü'l-fikriyye 'inde'l-Arab fi aşri'n-neḥdâ*, Beyrut 1987, s. 87; E. Findîk, *İktifâ'ü'l-kanû' bimâ hüve maṭbû'*, Kum 1988, s. 514; Fehmî Ced'ân, *Üsûsü't-teḳaddüm 'inde müfekkiri'l-İslâm*, Amman 1988, s. 215-237; Said Nursî, *Muhâkemât*, İstanbul 1990, s. 50; a.mlf., *Sözler*, İstanbul 1990, s. 539; a.mlf., *Mektûbât*, İstanbul 1991, s. 149, 193; Hâlid Ziyâde, *A'lâmü'n-neḥdâti'l-hadişe*, Beyrut 1991, s. 45-64; J. Ebert, *Religion und Reform in der arabischen Provinz, Husayn al-Gisr at-Tarabulusi (1845-1909)*, Frankfurt 1991; Aly Remtulla, "The Reaction of Muslim Arab Scholars to the Darwinian Revolution", *Muslim Education Quarterly*, X/4, Cambridge 1993, s. 57-64.

İLYAS ÇELEBİ

HÜSEYİN DÂNiŞ

(1870-1943)

İran asıllı gazeteci ve yazar.

İstanbul'da doğdu. Babası Muhammed Hâşim İstanbul'a yerleşmiş İsfahanlı bir tüccardı. Farsça okuma yazmayı babasının yanında öğrenen Hüseyin Dâniş ilk ve orta öğrenimini tamamlayıp Mekteb-i Mülkiyye'ye girdi. Bir süre sonra Beyoğlu'nda Institution adlı bir Fransız okuluna

Hüseyin Dâniş

kaydoldu. Bu okulu bitirince Farsça ve Arapça'sını geliştirmek üzere Debistân-i İrânîyân adlı okula gitti. Burada Hackuli-yi Horasânî ve Farsça yayımlanan *Aḥter* gazetesi yazarlarından Hacı Mirza Mehdi-i Tebrizî'nin öğrencisi oldu. Bir yandan bu hocalardan faydalanırken bir yandan da aynı okulda hoca olarak görev yaptı. Bu arada Sâhibkalem adıyla da tanınan Mirza Âkâ-yi Erûmiye adlı bir hattattan hat dersi aldı. Bu yıllarda İstanbul'a gelen Cemâleddin-i Efgânî'nin sohbetlerinde bulundu. İran edebiyatı alanında kendilerinden yararlanıldığı Mirza Âkâ Hân-i Kirmânî ve Mirza Habîb-i İsfahanî'nin Debistân-i İrânîyân'dan ayrılıp İran'a gitmelerinden sonra bu okulu terketti. Fransızca ve İngilizce'sini ilerletmek için özel hocalardan ders aldı. 1894'te *İkdam* gazetesi yazı kuruluna girdi, ayrıca *Servet-i Fünûn* dergisinde Türkçe şiirler yayımlamaya başladı. Aynı yılın sonlarında Damad Mahmud Paşa'nın oğulları Prens Sabahaddin ile Lutfullah'ın hocalığına getirildi. Mahmud Paşa ve çocuklarıyla birlikte on dört ay kadar Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalya ve Mısır'ı dolaştı. Bu seyahat sırasında bazı Avrupalı şarkiyatçılarla tanışma fırsatı buldu. İstanbul'a dönünce Düyûn-ı Umûmiyye Dairesi'nde mütercim olarak göreve başladı. Bir süre sonra bu dairenin müdürlüğüne yükseldi. Bu görevde iken Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde Farsça hocalığı yapmaya başladı. 1909'da Dârülfünun Edebiyat Fakültesi İran edebiyatı tarihi muallimliğine tayin edildi. 1910'da Tebrizliler onun Azerbaycan vilâyetinden milletvekili olmasını istedilerse de kabul etmedi. Bu arada Âkâ Mirza Ali Ekber Han'la birlikte Farsça *Su-rûş* adlı bir dergi yayımladı. Bu dergi sekiz on sayı kadar çıktıktan sonra kapandı. İstanbul'un işgali sırasında bir dersinde Türkler'in medeniyetten yoksun ve barbar bir millet olduğunu iddia etmesi özellikle üniversite gençliği arasında büyük bir tepkiyle karşılandı. Bu olayın ardından

Eylül 1922'de Ali Kemal, Cenab Şahabeddin, Rıza Tevfik ve Barsamyan Efendi ile birlikte Dârülfünun'dan istifa etmek zorunda kaldı. Düyûn-ı Umûmiyye'nin kaldırılması üzerine (1923) bir süre Osmanlı Bankası İstanbul Şubesi'nde başmütercim olarak çalıştı. 1934'te Tahran Üniversitesi İran ve Türk edebiyatı hocalığına kabul edildi. Rızâ Şah'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında İran elçiliğinde bir göreve getirildi. Basın ataşesi olarak görev yaparken 1943'te Ankara'da öldü. Mezarı İstanbul Üsküdar'dadır.

Çok iyi bildiği Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca sayesinde Doğu ve Batı edebiyatlarını yakından tanıma imkânı bulan Hüseyin Dâniş, ilk yazılarını *İkdam* gazetesine girdikten sonra yayımlamaya başlamıştır. Türkiye'de doğup büyümesine ve yetişmesine rağmen daima İranlılığı ile övünen yazar, ders kitabı niteliğindeki çalışmalarının yanı sıra özellikle Fars edebiyatından yaptığı çevirilerle tanınmıştır. Farsça ve Türkçe şiirler de yazan Hüseyin Dâniş, Türkçe şiirlerini *Kârvân-ı Ömür* (İstanbul 1341) adlı bir kitapta toplamışsa da şiirleri kayda değer bir nitelik taşımamaktadır.

Eserleri. 1. *Nevâ-yi Sarîr* (İstanbul 1315). Özellikle Kâânî-i Şîrâzî, Enverî, Firdavsî, Sa'dî-i Şîrâzî gibi İranlı şairler hakkında yazdığı makalelerle Batılı yazarlardan yaptığı çevirilerden oluşur. Eserin başında kendisinin Tevfik Fikret'e ithafı, Tevfik Fikret'in de eser hakkındaki takrizi yer alır. 2. *Medâyin Harabeleri* (İstanbul 1330). Hâkânî-i Şîrvânî'nin ünlü kasideisinin Türkçe tercümesidir. Hüseyin Dâniş bu eserini Rıza Tevfik'e ithaf etmiş, o da esere bir takdim yazısı yazmıştır. 3. *Cengelistân* (İstanbul 1331). Mekteplerde okutulmak üzere La Fontain'in *Contes ve Fables*'ından yapılmış Farsça manzum

Hüseyin Dâniş'in Rıza Tevfik'e yazdığı 9 Şubat 1326 tarihli mektubu (Abdullah Uçman koleksiyonu)

